

RECENZE

DT: 330.342:330.1

klíčová slova: teorie veřejné volby – plánované ekonomiky – ekonomický růst

Ekonomie komunistických a kapitalistických diktatur

Mancur OLSON

Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships

Basic Books, New York, 2000

Co potřebuje ekonom k tomu, aby se stal nositelem Nobelovy ceny? Samozřejmě musí psát skvělé a inovativní články a knihy a samozřejmě musí přednášet na některé z předních světových univerzit. Je zde ovšem ještě třetí podmínka: autor se musí Nobelovy ceny „dožít“, neboť Nobelova cena se uděluje jen žijícím osobám. Mancur Olson zcela určitě splňoval první podmínku: jeho knihy *The Logic of Collective Action* a *The Rise and Decline of Nations* jsou stěžejními díly teorie veřejné volby, stejně jako jeho relativně nepočtené, ale o to více promyšlené články. Splnění druhé podmínky už tak samozřejmě není – Mancur Olson strávil převážnou část své akademické kariéry přednášením na relativně nevýznamné University of Maryland. Bohužel Olson nesplnil třetí podmínku: zemřel nečekaně v roce 1998, ve věku pouhých 66 let. Profesor Olson nestihl dokončit k předání do tisku *Power and Prosperity*, knihu, která je právem považována za završení jeho celoživotního výzkumu ekonomických systémů. Kniha ovšem byla v pokročilém stadiu zpracování a Olsonův kolega na Univeristy of Maryland, Charles Cadwell, dokončil knihu pro publikaci v roce 1999.

Jak nejlépe shrnout Olsonův přínos pro čtenáře, kteří se s jeho dílem ještě nesetkali? Profesor Olson patřil k ekono-

mům, kteří pojmají ekonomii jako důsledně společenskou vědu, která může čerpat důležité poznatky z historie, sociologie či sociální antropologie, a to mnohem více než z matematiky či ostatních „exaktních“ věd. Jeho celoživotním dílem bylo hledání odpovědi na otázku o příčině ekonomické prosperity. Proč jsou některé země chudé a některé bohaté? Ještě přesněji: proč ze dvou, prakticky identicky kapitálově vybavených zemí se během jedné generace první země může vyšplhat v ukazateli hrubého domácího důchodu na hlavu v řádu desítek tisíc amerických dolarů, zatímco druhá bude živořit v řádech stovek dolarů?¹ Lze tento výsledek předpovědět? Lze ho ovlivnit zásahy do ekonomického systému? Výzkum přivedl Olsona k názoru, že ekonomie je jako trojnožka, na které jsou dvě nohy velmi dobře prozkoumané, totiž nabídka a poptávka, ale třetí noha je považována za samozřejmou a jako takové jí není – nebo alespoň nebyla – věnována

¹ Klasickým případem je srovnání Jižní Koreje a Ghany. V roce 1960 byl ghanský HDP na hlavu (200–300 USD) zhruba dvojnásobný než jihokorejský a této západoafrické zemi byla předpovídána rychlá industrializace a skvělá budoucnost. V roce 2000 byl ghanský HDP na hlavu (ve stálých cenách) jen nepatrně vyšší než v roce 1960, zatímco Jižní Korea se stala členem OECD a její důchod na hlavu přesáhl 10 000 USD.

dostatečná pozornost. Tou třetí nohou jsou instituce, jejichž prostřednictvím se nabídka a poptávka projevují. Olson nikdy nepochyboval o nutnosti trhu, ale vždy zdůrazňoval, že od pouličního trhu v rozvojové zemi nesmíme očekávat stejný přínos jako od organizovaného trhu se zajištěnými vlastnickými právy ve vyspělé ekonomice.

Osobně jsem se setkal s Mancurem Olsonem jen jednou, na konferenci uspořádané na jaře roku 1990. Vzpomínám si, jak mne tehdy zarazila řada jeho názorů, například ten, že státy sovětského typu se rozpadaly jaksi samospádem, postupnou erozí. Mancur Olson z toho dovozoval, že Reaganova snaha „uzbrojit“ někdejší SSSR byla jednoduše zbytečná. Olson byl rovněž skeptický ohledně smysluplnosti diskuze o „rychlosti transformace.“ Hovořil, pro mne tehdy poněkud nepochopitelně, o nutnosti dlouhodobého budování trhů na základě celospolečenské dohody (*socially contrived markets*) na rozdíl od jednoduchých, spontánně vznikajících trhů. Zatímco první typ trhů (zjednodušeně řečeno trh kapitálu vyžadující maximální respektování vlastnických práv) se vyskytuje téměř výlučně ve vyspělých zemích a je jednou z klíčových podmínek udržitelného společenského blahobytu, druhý typ trhů („spotové“ trhy) vzniká téměř „automaticky,“ ale jeho přínos pro dlouhodobý růst je relativně nevýznamný. Netrvalo mi příliš dlouho, abych pochopil – spolu s většinou českých ekonomů –, jak naivní bylo podcenění ochrany vlastnických práv na začátku 90. let. Bylo by laciné tvrdit, že kdyby Olsonovy teorie byly všeobecně známy, politické a ekonomické elity transformujících se ekonomik by změnily své strategické chování a vyhnuly se tak chybám, které zbrzdily a částečně zdiskreditovaly transformaci (Česká republika, Maďarsko či Bulharsko), nebo ji dokonce zcela vykojily (Ukraina nebo Moldávie). Zcela jistě bychom ale tímto vývojem nebyli ex post překvapeni.

Power and Prosperity se od předchozích Olsonových knih liší v několika směrech. Za prvé, je patrná její nedokončenost, která ovšem není příliš překážkou, neboť hlavní myšlenky jsou jasně vloženy a profesor Olson alespoň nestihl „zahustit“ text takovým způsobem, jako

to měl ve zvyku činit ve svých předchozích knihách či článcích. Za druhé, tato kniha – na rozdíl od knih předchozích – je důsledně zaměřena na hlavní otázku: proč jsou některé společenské systémy produktivnější než jiné? Proč jsou diktatury efektivnější než anarchie a proč stabilní demokracie jsou dlouhodobě efektivnější než diktatury. Za třetí, nejslabším (nebo také možná nejméně dokončeným) článkem knihy je snaha o hledání normativních doporučení. Ačkoli Mancur Olson byl nepochybně mistrem pozitivní, akademicky orientované analýzy, posledních deset let svého života věnoval budování Centra institucionálních reforem a neformálního sektoru (*Center on Institutional Reform and the Informal Sector*) při University of Maryland. Také je ovšem možné, že žádný jednoduchý a líbivý návod na to, jak rychle a bezbolestně vybudovat instituce vyspělé tržní ekonomiky, není a být nemůže. Tento poznatek si ověřily – dávno před tranzitivními ekonomikami – rozvojové země Afriky a jihovýchodní Asie.

Knihy je rozdělena do deseti kapitol; z nich první tři shrnují aparát použitý ve zbývajících částech, druhý blok tří kapitol vykládá souvislost mezi fungováním společnosti a ekonomickým růstem a závěrečný blok analyzuje ekonomiky sovětského typu, jejich zásadní odlišnosti oproti jiným diktaturám a odvozuje důsledky pro ekonomickou a společenskou transformaci. Tempo výkladu není příliš rychlé, autor důsledně postupuje od obecných témat k specifickým; kniha by tak měla být srozumitelná i čtenářům s relativně povrchním ekonomickým vzděláním.

Společnost prosperuje tehdy, když jezdinci mají dostatečnou motivaci vyrábět a při této výrobě spolupracovat – ať už formou specializace, či obchodu. Kupříkladu kleptokratický systém, ve kterém vládnoucí skupina beztrestně obírá ostatní občany, motivující společností není. Paradoxně však není loupežník jako loupežník: loupežník, který se „usadil“ (*stationary bandit*) a terorizuje určitou stabilně vymezenou oblast, je zpravidla ekonomickým dobrodínem v porovnání s nájezdním loupežníkem (*roving bandit*)! Olson následně diskutuje podmínky, za kterých se bandité stávají autokraty, a podmínky, za kterých se auto-

kracie mění v demokracii, resp. její speciální formu: permanentní demokracii. Logickým závěrem potom je, že trvalá demokracie je podmíněna ochranou vlastnických práv – vládnoucí většina by si nepolepšila okradením menšiny a společnost má tak všezahrnující zájem na všeobecném hospodářském vzestupu.

Třetí kapitola (a současně poslední kapitola prvního bloku) je z celé knihy intelektuálně nejnáročnější. Mancur Olson v ní diskutuje své námitky vůči alternativní teorii společenského vývoje postavené na variantách Coaseho teorému. Tento teorém původně dokazoval nemožnost tzv. „selhání trhu,“ neboť při přiměřeně nízkých transakčních nákladech se budou jednotlivci vždy snažit tomuto selhání vyhnout prostřednictvím tržní interakce. Doveden do absurdna tak Coaseho teorém aplikovaný na společenský vývoj říká, že žijeme v nejlepším možném světě – kdyby tomu tak nebylo, už by byl tento svět dávno změněn. Olsonovy protiargumenty jsou logické i empirické. Na jedné straně lze logicky dokázat, že kupříkladu války nejsou paretoovsky efektivní. Na druhé straně celá řada rozvojevých a transformačních ekonomik evidentně operuje hluboko pod hranicí produkčních možností (jeden z klasických Olsonových článků se příznačně jmenoval „*Big Bills Left on the Sidewalk*“).

Čtvrtá kapitola zahajuje druhý blok a stručně vykládá obsah a význam kolektivní akce (téma první Olsonovy knihy). Většina tezí (například ta, že schopnost organizovat zájmovou skupinu je nepřímou úměrná potenciální velikosti této skupiny) je notoricky známá, i když ne vždy si možná jsme vědomi Olsonova autorství. V následující kapitole je diskutována závislost mezi existencí zájmových společenských skupin a ekonomickým růstem. Teorie předpovídá, že v čase poroste počet a relativní význam zájmových skupin a tyto skupiny se budou postupně odcizovat prvotnímu, všezahrnujícímu (*encompassing*) společenskému cíli. Dobrou aplikací této teorie je poválečný ekonomický růst v západní Evropě. Západní Německo bylo společensky roztrženo, žádná z existujících společenských skupin nebyla schopna si přisvojit nadměrnou část vytvořeného produktu, a tudíž převládal všezahrnující zájem na rychlém růstu. Naproti tomu

Velká Británie měla ve stejném období sto let staré, mimořádně sjednocené a početné zájmové skupiny, které „bojovaly“ o svůj podíl na daném koláči; výsledkem toho byl komparativně pomalý růst. Eroze vyvolaná zájmovými skupinami je zřejmě největším rizikem dnešních stabilizovaných demokracií. Olson nabízí jeden slabý paprsek naděje: zájmové skupiny mohou postupně ztratit svoji pozici spolu s tím, jak poroste informovanost veřejnosti o těchto skupinách. Jedná se jistě o elegantní argument, ale jeho potvrzení v naší společnosti bychom asi hledali obtížně. Pátá kapitola krátce diskutuje vznik a vývoj právního řádu a podmínky jeho možné degenerace do zkorumpovaného systému.

Závěrečné čtyři kapitoly předkládají originální a ucelený výklad vzniku a postupného rozkladu ekonomik sovětského typu. Ačkoli většina odkazů se týká Stalinova Sovětského svazu, uváděné poznatky jsou natolik obecné, že platí i pro naši relativně nedávnou minulost. Nejprve Olson analýzou sovětského daňového systému dokazuje, že Stalinovým cílem byla koncentrace maximálního množství zdrojů v rukou autokrata. Tento cíl se Stalinovi zdařil jako nikomu jinému. Zatímco tradiční daňové systémy maximalizují daňový příjem prostřednictvím systému progresivních sazeb, sovětský systém byl v principu regresivní! Jak vysvětlit tento zdánlivý rozpor? Zestátnění fyzického kapitálu Stalinovi (a jeho napodobovatelům v ostatních zemích) umožnilo stanovit základní mzdy na subsistenční úrovni a naopak platit podstatně vyšší mzdy za marginální úsilí a prémie za překročení plánu. Dobrým příkladem je „zdaňování“ družstevního zemědělství: zatímco družstevník odevzdával celou úrodu a byl jen minimálně placen, jeho výnos ze záhumenku „zdaňován“ nebyl. Takzvaní úderníci (v dolech či hutích) se stali společenskou vrstvou sami o sobě. Protože drtivá většina „daní“ byla „vybrána“ za jinou než marginální práci, nízká, či dokonce nulová „daňová sazba“ marginální práce vliv na objem daní neměla a naopak pozitivně stimulovala pracovní úsilí. Je triviální dokázat, že důchodový i substituční efekt nízké marginální daňové sazby stimuloval marginální pracovní úsilí. Přijmeme-li Olsonovu argu-

mentaci, potom je ovšem zřejmé, že pro sovětský systém bylo společenské vlastnictví až druhořadým problémem, důsledkem, nikoli příčinou daného daňového systému.

Dokázal-li sovětský systém zmobilizovat neuvěřitelné množství zdrojů (data ukazují, že poměr úspor k HDP se v určitých obdobích blížil 50 procentům), proč byly tyto zdroje využity tak neefektivním způsobem? Olson zdůrazňuje dva kanály: (1) tradiční problém nedostatku informací nezbytných pro sestavení optimálního plánu a (2) problém koluze mezi manažery. A jsme opět u kolektivní akce: jak se sovětský systém postupně stabilizoval, manažerská elita se počala organizovat a zahájila tunelování jí „svěřených“ firem. (V této souvislosti se ukazuje, jaká je to škoda, že práce Lubomíra Mlčocha věnované „plánovacím hrám“ jsou za hranicemi České republiky prakticky neznámé.) Profesor Olson se v deváté kapitole ptá, jaké jsou dnešní důsledky tohoto vývoje pro ekonomickou transformaci. Tato kapitola je asi z celé knihy nejvíce depresivní, neboť nenabízí žádné východisko. Alespoň ne žádné zázračně rychlé východisko. Privatizace sama o sobě není východiskem, neboť dotování neefektivních „soukromých“ firem je minimálně stejně ztrátové jako dotování neefektivních firem státních.

Je tedy vůbec nějaké východisko z transformačního marazmu? Mancur Olson věří v kapitalistický trh, ale tvrdí,

že skutečný přínos trhů se projeví až v situaci, kdy trhy „dospějí.“ Dospělost znamená, že spontánní trhy spotového typu, které nevyžadují existenci všezahrnujících (*encompassing*) zájmů, jsou doplněny trhy vznikajícími na základě společenské dohody. Tyto trhy vyžadují důslednou ochranu vlastnických práv; to se však vládnoucí elitám v mnoha rozvojových a transformačních ekonomikách zdálo být v podmínkách rychlé a masové privatizace zbytečným přepychem. Jako svůj závěrečný argument Olson uvádí, že ochrana vlastnických práv není přepychem, nýbrž holou nezbytností, podmínkou nutnou pro překročení hraniční čáry mezi ekonomickou stagnací a dynamickým růstem. Není to ovšem podmínka postačující – společnost s dokonalými vlastnickými právy, leč rozložená na navzájem se potýkající zájmové skupiny bude mít s dlouhodobou udržitelností růstu problémy také.

Knihy Mancura Olsona nebývá zvykem doporučovat – dosud každá z nich se stala v ekonomickém světě událostí a byla přeložena do více než deseti jazyků. Poslední kniha, kterou profesor Olson stihl napsat, má navíc zvláštní přitažlivost pro transformační ekonomiky. Tím, že nám umožňuje pochopit předreformní systém, nás současně dovádí k pochopení pravděpodobných budoucích obtíží našeho přechodu k fungující kapitalistické ekonomice.

Aleš BULÍŘ*

* Mezinárodní měnový fond, Washington, D.C.
(e-mail: abulir@imf.org)